

رمان مقاومت، منابع، مضامین و بایدها

اثر: دکتر مجتبی رحماندوست

استادیار دانشگاه تهران (مجمع آموزش عالی قم)

(از ص ۴۶۵ تا ۴۸۵)

چکیده:

نقش ادبیات و هنر در انتقال فرهنگ ملل مختلف به نسل‌های بعد بر کسی پوشیده نیست. تاریخ اکثر ملل جهان مشحون از مقاومت در برابر نیروهای متجاوز است. ادبیات مقاومت آینه انعکاس فرهنگ ملت‌هایی است که در مقابل دشمن به مقاومت برخاسته‌اند و در این میان نقش رمان و مشخصاً «رمان مقاومت» و خاصیت ترجمه‌پذیری آن به زبان‌های مهم دنیا غیر قابل انکار است. حتی کشورهای متجاوز برای انتقال فرهنگ ضد بشری خویش و ثبت وقایع ایام جنگ خود، دست به نگارش رمان‌های جنگ زده‌اند. در این میان رمان‌های جنگ آمریکایی از کمیت بیشتری برخوردارند.

برای تألیف رمان مقاومت می‌توان به «منابع» زیر مراجعه کرد: رزمندگان ایام جنگ خصوصاً مجروحان و اسرای بازگشته از اردوگاه دشمن، صحنه‌های فیزیکی باقیمانده از جنگ، اتاق‌های عملیات، خاطرات مکتوب و سایر کتب حاوی اطلاعات از جنگ.

واژه‌های کلیدی: رمان، مقاومت، مضامین، بایدها.

مقدمه:

شاید بتوان در کوتاه‌ترین عبارت ممکن ادبیات مقاومت را- آن چنان که مقصود مرا بیان می‌دارد- این‌گونه تعریف کرد: ادبیات مقاومت در بردارنده‌ی آثار ادبی ای است که از لحاظ مضمون و غایت مخاطب خود را به پایداری در برابر دشمن فرا می‌خواند و در ذات آن حقیقت خواهی و امید به آینده همواره فرا روی خالق اثر- و بطن متن ادبی- وجود دارد. با نظر به تعریف بسیار کلی، سابقه‌ی وجود و پیدایی ادبیات مقاومت همزمان با تمدن بشری سابقه دارد، اما در هر عصر و دوره‌ای به فرا خور موقعیت چهره‌ای خاص به خود داشته و نشان داده است. بدیهی است مفاهیم بر شمرده درباره‌ی ادبیات مقاومت همه‌ی انواع (ژانرها) ادبی را شامل می‌شود و حتی فراتر از ادبیات مکتوب (مشخصاً شعر، داستان و نمایش نامه) بخشی معتناهی از ادب شفاهی اقوام را در بر می‌گیرد. بخش مهمی از گونه‌ی ادبی مقاومت در نوع رمان‌ها و داستان‌ها شکل گرفته و پدید آمده است.

سابقه رمان مقاومت:

در تاریخ ادبیات اولین رمانی که از آن نام برده شده یک اثر جنگی است به نام «آمادیس دوگل» (Amadis de Gaule) اثر گارسیا روردیگرز دومانتالرو (G.A.Montalro) که در آغاز قرن شانزدهم در ساراگوسا انتشار یافت. این رمان یک رمان شهسواری است که قهرمانش برای رسیدن به معشوق و خدمت به میهن دلاوری‌های گوناگونی می‌کند و سرانجام پیروز می‌شود. این در حالی است که دن‌کیشوت یک قرن بعد از رمان آمادیس دوگل یعنی در سال ۱۶۰۵ به وجود آمده است. (مجموعه مقالات سمینار بررسی رمان جنگ در ایران و جهان، تهران، ۱۳۷۳، ص ۲۶۱)

اتفاقاً در همین دوره رمان بلند و چندین جلدی «آرتارمن» (Artame'ne Ovie Grand) یا کورش کبیر نیز توسط نویسنده فرانسوی، خانم مادلن دواسکوردری نوشته

شده است، اما نویسندگان بزرگ فرانسه معاصر را تحت عنوان قهرمانان کتاب تصویر کرده است.

رمان با مضامین جنگ و مقاومت، در طول قرون اخیر درون مایه‌ی آثار ماندگاری از نویسندگان بزرگ شده است. تنها با تورق کتاب «۹۹ رمان برگزیده معاصر» آنتونی برجس در می‌یابیم که جنگ موضوع بخش قابل توجهی از این رمان‌های برگزیده است که می‌توان از میان آنها به این اسامی اشاره کرد:

ژان لافیت داستان‌های «بر می‌گردیم گل نسترن بچینیم» «آنها که زنده‌اند» و «سرنوشت یک انسان» را از جنگ می‌نویسد. (مجموعه مقالات سمینار بررسی رمان جنگ در ایران و جهان، تهران، ۱۳۷۳، ص ۲۶۲)

آنتوان دونست اگزوپری «شازده کوچولو» و «رکوز خاموش دریا» را از جنگ می‌نویسد و نویسنده‌ی نامدار آمریکایی، ارنست همینگوی تحت تأثیر مبارزات داخلی اسپانیا، «ناقوس‌ها برای که به صدا در می‌آیند» را خلق می‌کند. «جان کلام» اثر گراهام گرین نیز درباره جنگ است و همچنین الدوس هاسلی رمان کوچک خود یعنی «بوزینه و ذات» را درباره وقایع هیروشیما نگاشته است.

«سفر به انتهای شب» از لویی فردینان سلین (Celine L.F. "Voyage au bout dela nuit") «امید» از آندره مالرو (Mairavx Andere "Espair") و «برهنه‌ها و مرده‌ها» از نورمن مایلر ("Miler N. Naked and "deads") از دیگر رمان‌های بزرگ جهان هستند که موضوعات آنها را جنگ تشکیل می‌دهد و مهم‌تر از همه رمان سترگ «جنگ و صلح» که برخی از نویسندگان و محققان مانند سامرست موام، آن را عظیم‌ترین دست آورد تاریخ نگارش رمان در جهان می‌دانند، برگرفته از تجربیات تولستوی از حضورش در جنگ‌های قفقاز و کریمه است که در سایه ۵ سال تلاش و قلم زدن به جهان بشریت عرضه شده است. (سامرست، موام، درباره رمان و داستان کوتاه، ۱۳۶۴، ص ۲۴)

توجه به رمان جنگ در دنیای امروز

در سال ۱۳۷۲ به عنوان پشتوانه‌ی ادبی هنری «سمینار بررسی مسایل رمان جنگ در ایران و جهان»، اقدام به خرید رمان‌های مربوط به جنگ شد. در آن سال ۱۵۰۰ رمان مربوط به جنگ به زبان‌های عربی، انگلیسی، ترکی، رومی، فرانسوی، ایتالیایی، بنگلادشی و غیره تهیه شد که نشانگر توجه رمان نویسان جهان به توان عظیمی است که در جنگ‌ها نهفته است و قالب رمان می‌تواند آن را جاودانه سازد.

رمان جنگ امروز در کتاب فروشی‌ها و کتابخانه‌های بعضی از کشورها جایگاه ممتاز و مشخصی دارد. در شهر لندن کتاب فروشی‌ها که بعضاً به صورت زنجیره‌ای در نقاط مختلف شهر پراکنده‌اند، جزء کتاب‌های مرتبط با جنگ کتاب دیگری یافت نمی‌شود. قفسه‌های رمان مربوط به جنگ اول، قفسه‌های جداگانه مربوط به رمان‌های جنگ داخلی اسپانیا، قفسه‌های مربوط به رمان‌های جنگ دوم، قفسه‌های مربوط به جنگ ایران و عراق، جنگ اعراب و اسرائیل، خلیج فارس، جزایر فالکنند و ده‌ها جنگ درگیری دیگر هر کدام با ردیف خاصی در قفسه‌های مختلف، در این نوع کتاب فروشی‌های مربوط به جنگ مشاهده می‌شود.

حضور نویسندگان در جبهه

واقعیت این است که در بسیاری از جنگ‌هایی که وطن مورد تجاوز بیگانگان قرار گرفته، نویسندگان و ادبای آن کشور پا به پای رزمندگان و مدافعان به جبهه نبرد رفته‌اند و یا در صحنه دیگری به تهییج مردمشان پرداخته‌اند. برای نمونه به کشور همسایه خودمان تاجیکستان اشاره می‌شود که در عهد حاکمیت کفر مارکسیستی شوروی بر مردم ستم‌دیده‌اش، با شروع حمله آلمان نازی در مورخه ۲۲ ژوئن ۱۹۴۱ و شروع جنگ جهانی دوم، درست دو روز پس از آغاز جنگ (یعنی در مورخه ۲۴ ژوئن همان سال) نویسندگان و هنرمندان آن کشور اعلام کرده‌اند:

«ما ادیبان تاجیکستان آفتابی، خود را چون یک تن بسیجی شده می‌دانیم و با اولین دعوت دولت حاضر هستیم سلاح به دست گرفته به دفاع از میهن خویش برخیزیم. ما ادیبان شب و روز به طور خستگی‌ناپذیر به وصف میهن عزیز و اردوی نیرومند سرخ، آثار شایسته خواهیم آفرید.»

اتفاقاً چنین نیز کردند و در طول چهار سال جنگ، ادیبان تاجیک نزدیک به دوست و چهل اثر ادبی، تولید و بیش از صد بیانیه رادیویی پخش کردند و یکصد و پنجاه میتینگ تشکیل دادند. گروهی از شاعران و نویسندگان داوطلبانه در جنگ شرکت کردند و پاره‌ای از آنان از جمله حکیم کریم، حبیب یوسفی، عبد الشکور پیر محمد زاده و لطف الله بزرگ‌زاده در جبهه‌های جنگ، جان باختند.

با شروع جنگ فعالیت ادبی صدر الدین عینی (۱۸۷۸-۱۹۵۴) وسعت یافت او که شاعر، نویسنده، ادیب و بنیانگذار ادب تاجیک شوروی و اولین رئیس آکادمی علوم جمهوری تاجیکستان بود اشعار و مقالات، رمان‌ها و داستان‌های زیادی قبل از جنگ منتشر کرده بود، پس از شروع جنگ ضمن مقاله‌ای نوشت:

«هر یک از میهن پرستان شوروی، باید در جای کار خودش سرباز باشد و تمام نیروی خود را به خاطر سرنگون ساختن دشمن، به کار گیرند.»

صدر الدین عینی در بحبوحه جنگ یعنی در سال ۱۹۴۴ دو رمان تاریخی به نام‌های «عصیان مقنع» و «قهرمان خلق تاجیک تیمور ملک» را منتشر کرد که رمان دومی باز سازی صحنه‌های مقاومت تیمور ملک حاکم خجند بر ضد استیلای مغول است این رمان در ترغیب حس میهن پرستی و تقویت روحیه مقاومت سربازان علیه نازی‌ها تأثیر فراوان داشت.

لطف الله بزرگ‌زاده زبان شناس و ادیب تاجیک در جنگ شرکت کرد و در ۱۶ نوامبر ۱۹۴۳ در سرزمین بیلاروس کشته شد. او پیش از عزیمت به جبهه نزدیک به ۷۰ کتاب و مقاله منتشر شده بود.

البته این نکته شایان ذکر است که امروز فعالان ادبیات دفاع مقدس ما، عمدتاً رزمندگان دیروز جبهه‌های نبرد هستند که با تلاش و پشتکار که در این باره تاکنون از خود نشان داده‌اند، چشمهای فراوانی را به سوی خود معطوف کرده‌اند و امید است اینان بتوانند آثار متناسب با عظمت این حادثه مهم تاریخ معاصر را بیفزایند. زیرا سن متوسط رزمندگان ایرانی در سال جاری که حدود ۱۲ سال از پذیرش قطعنامه می‌گذرد حدود ۳۴ سال است و یک بررسی نشان می‌دهد که نویسندگان بزرگ آثار ادبی و جنگ در جهان در سنین ۳۱ الی ۴۰ سالگی آثار خود را خلق کرده‌اند که سن متوسط ۳۵ الی ۳۶ سال را نشان می‌دهد و این که بهترین رمان‌های جنگ جهان به دست نویسندگانی خلق شده‌اند که در جنگ حضور داشته‌اند هنوز در کشورمان فرصتی بین حدوداً ۲-۶ ساله داریم که آثار عظیمی به دست رزمندگان ما خلق شود.

دیگر این که هر چند سخن کسانی که معتقد رمان جنگ را سالها بعد از پایان جنگ می‌توان نوشت، کلیت ندارد، اما گذشت زمان باعث می‌شود خیلی از ابهامات زمان جنگ بررسی شود و اسناد و مدارک منتشر شده به نویسندگان رسیده تا دست آنها برای خلق آثار باز باشد.

اکنون با همین مقدمه به تعدادی از این منابع و اماکن اشاره می‌شود.

منابع و امکانات

اگر دفاع مقدس ۸ ساله ملت ایران در مقابل ابر قدرت‌ها را بخواهیم مضمون و دست مایه خلق آثار ادبی مقاومت قرار دهیم، امکانات فراوانی در دست داریم. موارد زیر از جمله این امکانات هستند:

۱- فرماندهان

از فرماندهان جنگ در رده‌های مختلف به علت اشراقی که به عملیات ۸ سال دفاع

مقدس دارند، از اطلاعاتشان می‌توان به عنوان یکی از منابع ذی‌قیمت بهره برد. گرچه جزئیات را باید از رزمندگان نقطه‌جبهه‌ها پرسید و با تلفیق و تدوین اینها تصویر دقیق‌تر و گیراتر ارائه داد.

۲- رزمندگان

رزمندگان جبهه‌های دفاع از نیروهای داوطلب و موظف و همچنین نیروهای شاهان عینی بمباران‌های شهری با توجه به جنگ شهری که در این سال‌ها بر ملت انجام شد.

۳- مجروحان جنگ

مجروحان جنگ که خود در صحنه‌های دفاع مقدس یا در بمباران‌ها یا دیگر صحنه‌هایی که به نحوی به جنگ مربوط می‌شد، مجروح شده‌اند و امکان توصیف دقیق و ملموس از جنگ را با تمام وجود دارا هستند.

۴- بازدید از مناطق جنگی

علی‌رغم بازسازی مناطق جنگی و انجام ساخت و سازهای فراوان در شهرهای نزدیک خطوط مقدم، هنوز هم پس از گذشت نزدیک به ۱۲ سال پذیرفتن قطعنامه و قبول آتش‌بس، صحنه‌های جنگ از گویاترین فضاها می‌باشند که الهام بخش هنرمندان و ادبای آماده برای خلق آثار دفاع مقدس هستند.

۵- اتاق‌های جنگ

اتاق‌های جنگ و مراکز فرماندهی و هدایت عملیات و حمله‌های بزرگ، از مکان‌هایی هستند که به خاطر فضای خاص آنها و وجود نقشه‌های موجود در آنجا و نیز دیگر وسایلی که نحوه هدایت جنگ را ترسیم می‌کنند، قابل انتقال به ذهنیت هنرمند است.

۶- خاطرات مکتوب

خاطرات مکتوب، اعم از کتب چاپ شده و یا دست نوشته‌هایی که از رزمندگان باقی مانده است، از مستندترین دست مایه‌ها و مواد خام قابل تبدیل به قالب‌ها و انواع مختلف ادبی و هنری است که تا قرن‌ها می‌توان اثر بخشی و الهام بخشی خود را حفظ کند.

۷- جلسات خاطره‌گویی جمعی

جلسات خاطره‌گویی متشکل از فرماندهان و با حضور چندین فرمانده و برخی از رزمندگان از دیگر امکانات به حساب می‌آید. اطلاعات مربوط به یک فضا را که چندین نفر در آنجا حضور داشته‌اند، نمی‌تواند از پرسش تک تک آنها و کنار هم قرار دادن آنها کامل کرد، اما با کنار هم نشانیدن آنها و کمک کردن هریک به ذهنیت دیگری برای به خاطر آوردن خاطرات و ذهنیت دیگری برای به خاطر آوردن خاطرات و ذهنیت‌های ایام جنگ، می‌توان به تکمیل کردن گوشه‌های تاریک، و پیدا کردن حلقات مفقودی که زنجیره مستند هستند در جنگ و سیر حوادث و تحولات آن پرداخت.

۸- کتب اطلاعات و تاریخ جنگ

از دیگر امکاناتی که بعد از کتاب‌های مربوط به خاطرات می‌تواند برای نویسنده هنرمند الهام بخش باشد، کتب مربوط به تاریخ جنگ است. کتاب‌هایی مانند تاریخ جنگ، اطلاعات و اخبار جنگ، روز شماره‌ها، اطلاعیه‌های نظامی و نوشتجات دیگری مانند وصیت‌نامه‌های شهدا و دست‌نوشته‌های دیگر غیر از خاطرات و یا کتاب‌های دیگری که به نحوی بیان‌کننده فضا و شرایط مختصات و موقعیت‌های ۸ سال دفاع مقدس است.

۹- نوارهای راویان جنگ

در طول جنگ، راویان زیادی پا به پای فرماندهان جنگ در رده‌های مختلف، تمام اعمال و حرکات آنان را ثبت و ضبط کرده‌اند. اکنون ده‌ها هزار حلقه نوار کاست نتیجه تلاش آنان است. این نوارها با ارائه اطلاعات دقیق حتی فنی فراز و نشیب‌های صوت و تن صدای فرمانده، شرایط مختلف جنگ را متصور می‌کند.

۱۰- بازسازی عملیات

از امکانات دیگر می‌توان از مانورها بازسازی عملیات مختلف نام برد. خوشبختانه پس از پایان موقت جنگ در طول ۱۲ سال اخیر مانورهای گوناگون انجام شده است که عملیات مختلف را بازسازی کرده‌اند.

۱۱- ماکت‌های عملیات

ماکت‌های عملیات مختلف که در مقیاس‌های مختلف کوچک و بزرگ تهیه شده است، در صورتی که از توضیحات افراد مطلع و فرماندهان نیز به آنها بیفزاییم و در کنار آنها باشد می‌توان تا حدی حجم عملیات و شرایط را که رزمندگان در آن فضا حضور داشتند، برای هنرمند تصویر و ترسیم کند.

۱۲- موزه‌های جنگ

بازدید از موزه‌های جنگ و دیدن اشیاء و آثار باقی مانده از شهدا مانند لباس، محتویات جیب، پوتین، فانسقه، پلاک و مقدار زیادی به حس‌گیری هنرمند از جنگ کمک می‌کند.

۱۳- فیلم‌های مستند

در آخر هم شاید بتوان از بعضی فیلم‌های مستند از جنگ که در همان زمان از رسانه‌های تصویری پخش می‌شد برای حس‌گیری هنرمندان از جنگ هشت ساله نام برد.

مضامین رمان‌های ادبیات مقاومت

«باید در این ۸ سال جنگ، آن چه حقیقتاً در عرصه‌های نبرد ما وجود داشت، آنجا که روحیه مقاومت و فداکاری همراه با اخلاص بروز کرده است، جلوه پیدا کند. هر جا که نوشته‌هایتان حاکی از اخلاص است انسان را تکان می‌دهد و الا فداکاری را که همه می‌کنند. برای تحسین فداکاری می‌کنند، برای خود نمایی فداکاری می‌کنند و خطر مرگ هم در میان است. خلبانی در یک مانور در برابر چشمان مردم، ۵ بار با هواپیما معلق می‌زند حال آن که مثلاً ۵۰ درصد نیز امکان سقوط وجود دارد. اما او برای خود نمایی این خطر را می‌پذیرد، این کار ارزشی ندارد بیشتر از این‌ها را نیز برای خود نمایی انجام می‌دهند و چه بسا خودشان را برای خود نمایی آتش بزنند. اما نه، فداکاری فقط آنجا که با اخلاص همراه است، یعنی فقط برای خدا و انجام وظیفه الهی است، صفا و درخشندگی پیدا می‌کند. تلاش ما باید متوجه نشان دادن این نقطه‌ها و جاری کردن این روحیه در امتداد تاریخمان باشد.»

در تاریخ ملل، معمولاً یکی از مقاطع تاریخی هر ملت، ظهور و بروز مقاومت در آن ملت است که در هنگام جنگ در آن کشور، رخ می‌دهد. بی شک جنگ یک اتفاق تلخ و ناگواری است اما در هر صورت اتفاقی است که وجود دارد و در طول تاریخ متأسفانه کمتر برهه‌ای است که در آن جنگی صورت نگرفته باشد. به هر حال وقتی کشوری مورد تجاوز دشمن قرار می‌گیرد، مردم و دولت چاره‌ای جز مقاومت ندارند و در این هنگام است که خصایص ذاتی و فطری انسان‌ها بروز می‌کند و جامعه شاهد فداکاری‌ها و از جان گذشتگی‌ها می‌شود و نیز در همین زمان اتفاق‌های نادر و شگفت‌آوری رخ

می‌دهد.

۱- بازآفرینی وقایع

بعضی از حوادث و عملیات‌های مهم در جنگ این ارزش را دارد که با پرداخت هنری جاودانه شوند و در آینده و تاریخ آن کشور بمانند. تولستوی در «جنگ و صلح» حادثه بزرگ آتش سوزی در مسکو را و ویکتور هوگو نیز در «بینویان» جنگ‌های خیابانی پاریس را به نحو مفصل و مبسوط در قالب رمان ماندگار کرده‌اند. اما متأسفانه ما هنوز حوادث سقوط و فتح خرمشهر را ننوخته‌ایم.

در ۲۱ مه ۱۹۲۷، سرهنگ چارلز آلیندبرگ از ایالات متحده آمریکا مأمور می‌شود تا بر فراز اقیانوس اطلس به پرواز در آمده، به آن سوی آب‌ها سفر کند.

مورلی تورگف، نویسنده آمریکایی بر اساس این حادثه، رمان «ابرامسکی» را پدید می‌آورد.

در تاریخ دفاع مقدس ما عبور از اروند در شرایط زیر آتش بی امان دشمن و شرایط فیزیکی اروند در شب عملیات والفجر ۸ و نیز برقراری پل بعثت در روی آن در زیر آتش و بمباران پی در پی دشمن مصالح خوبی است که می‌تواند رمان خوبی پدید آورد.

حضور گسترده نیروهای داوطلب در دفاع مقدس ۸ ساله به شکل بسیجی یا جنگ‌های نامنظم و چریکی، از نمونه‌های منحصر به فرد تاریخ این نبرد است. از رمان «چاقوهای بزرگ» نوشته بروس لانکستر، به عنوان بازنگری در تاریخ آمریکا نامبرده شده است. او در این رمان کوشیده است از قدرت فرماندهی کلارک که توانسته است با تعدادی نیروهای ناهمگون، ارتش غرب آمریکا را بنیان نهد، به عنوان یک هنر بزرگ جلوه دهد. اما هنر بزرگ فرماندهان ما در هماهنگ کردن نیروهای داوطلبان مردمی که به شکل بسیجی و جنگ‌های نامنظم و چریکی، در حمله‌های بزرگ در برابر ارتش منظم دشمن هنوز از نگاه هنرمندان پنهان مانده است! نقش شهید دکتر مصطفی چمران در

سازماندهی نیروهای چریکی جنگ‌های نامنظم در ابتدای جنگ، مصالح خوبی برای یک نویسنده است تا بتواند یک رمان بسیار خواندنی پدید آورد.

در شامگاه هفتم مهر ۱۳۶۰ یک هواپیمای سی - ۱۳۰ نظامی در نزدیکی تهران سقوط کرد. جز چند نفری، تمامی سرنشینان آن شهید شدند که تعدادی از آنان از فرماندهان عالی رتبه جنگ بودند. آنان پیش از سقوط، متوجه از کار افتادن یکی از موتورهای هواپیما شده بودند. به نظر می‌رسد این واقعه از جهاتی استعداد رمان شدن را دارد. در نمونه‌های خارجی، رمان «نفس تنگی» نوشته ویلیام مارشال، بی شباهت به این ماجرا نیست. در این رمان هواپیمای چارتری که لحظاتی پیش، از فرودگاه هنگ‌کنگ به قصد توکیو اوج گرفته بود، ناگهان شنید بمبی در آن کار گذاشته شده است و تا پانزده دقیقه دیگر منفجر خواهد شد. هواپیما تغییر جهت داده و به طور غیر منتظره‌ای به فرودگاه بازگشت. زمانی که به زمین نشست، همه هفتاد و پنج مسافر آن مرده بودند.

مضمون رمان «حادثه هزار» نوشته دیوید لاوالی عبارت است از:

لنسرفیش، زیر دریایی هسته‌ای با هشتاد سرنشین، از افسر و درجه دار، یکی از مدرن‌ترین زیر دریایی‌های نیروی ایالات متحده به شمار می‌رود. زیر دریایی پس از انجام مأموریتی در سطح آب، به طرف نیویورک در حرکت بود که در ۱۶۰ مایلی ساحل مورد تهاجم یک جنگنده قرار گرفت و به عمق ۲۳۵ پایی زیر آب رفت.

یکی از حوادث تاریخ جنگ ما غرق شدن ناوچه پیکان در ۷ آذر ۱۳۵۹ است که طی عملیات دریایی مروارید در یک جنگ نابرابر با نیروهای دشمن غرق شد و از مقاطع مهم تاریخ جنگ دریایی هشت ساله به حساب می‌آید.

۲- تحلیل انگیزه‌ها

دومین مضمونی که می‌تواند مورد طراحی و ترسیم در رمان ادب مقاومت باشد، تحلیل روانشناسی و توجه به انگیزه شرکت‌کنندگان در جنگ که در اصطلاح

ادبیات مقاومت به نام بسیجی خوانده می‌شوند. بسیجی‌های کشورهای ما معمولاً در پاسخ به این که «چرا به جبهه می‌روی؟» با یک جمله کلیشه‌ای ولی صد در صد واقعی، انگیزه خود را بیان می‌کردند و آن این که: «چون امام گفته!» علی‌رغم تکراری بودن، شعاری بودن و کلیشه‌ای بودن، این جمله بدون تردید یکی از واقعی‌ترین و عینی‌ترین و ملموس‌ترین شعارهای رایج در طول جنگ ما بود و حتی تحصیل کرده‌های شاغل در مراکز اقتصادی خوبی داشتیم که به خاطر اعتقادشان به اصل انقلاب و امام به عنوان بسیجی در جنگ حضور داشتند.

در رمان «جوانان آمریکایی» و رمان «مشکل قهرمانان» به این پدیده برخورد می‌کنیم. در رمان جوانان آمریکایی نوشته استیون فیلیپ، تأثیرات و تأثرات جنگ جهانی دوم را در ویتنام می‌خوانیم.

نویسنده در این رمان به تحلیل انگیزه حضور شخصیت‌هایش در جنگ پرداخته است که تنها یک نفر از آنان هدف والا دارد و سه تن دیگر به علت سرخوردگی‌هایشان جذب ارتش و واحدهای داوطلب می‌شوند.

بررسی انگیزه‌های حضور این چهار نفر در جنگ در مقایسه انگیزه‌های نیروهای ما برای حضور در جنگ، قابل ملاحظه است.

۳- تقدس و جهاد

مضمون دیگری که در رمان‌های دفاع و ادب مقاومت می‌تواند مورد بحث قرار گیرد، جنبه عقیدتی و ایدئولوژیک داشتن جهاد و دفاع است. در جنگ ۸ ساله دفاع مقدس ما به مقدار بارز و آشکاری وجود داشت.

برای این که نمونه‌ای از رمان‌های دیگر ملل در این باب بیاوریم، به رمان «شمشیرهای بهشت» نوشته لسلی بلانچ اشاره می‌کنم که درباره شیخ شامل و مبارزات او در داغستان است.

شیخ، مردی آمیخته به اعتقادات مذهبی، نبوغ نظامی، عواطف انسانی و عوالم روحانی است. او عمامه سیاه را از سر برگرفت و قبایل نامتمدن داغستان را فراخواند تا حصار صخره‌های کوهستان‌ها و حرمت و شکوه قفقاز را پاس دارند و به مهاجمان راه را برسیندند. در نظر او این جنگ یک جهاد بود. پیروان او که مرید خوانده می‌شدند، ستیزنده‌ای بودند که آماده می‌شدند تا با مرگ خویش راه ورود به بهشت را هموار گردانند.

۴- خانواده

تأثیر جنگ در خانواده و پشت جبهه و حضور رزمندگان در خانه خود قبل از اعزام به جبهه و در مرخصی‌ها و نفس تأثیر غایب بودن او از خانه در زمان حضورش در جبهه از دیگر مضامینی است که در رمان‌های جنگی بسیار زیادی مورد توجه قرار گرفته، به طوری که اکثر رمان‌های تألیفی ده ساله اخیر در ایران نه تنها از این موضوع متأثر است بلکه حجم عمده تعدادی از این رمان‌ها و موضوع تأثیر حضور رزمنده‌ای از خانواده‌ای در جنگ و شرایط حضورش در خانه تشکیل می‌دهد.

در رمان‌های جنگی دیگر ملل نیز این مضمون نقش قابل توجهی دارد. مانند رمان «طغیان در برابر خدا» نوشته فردم استوارت. در رمان‌های ایرانی نیز می‌توان به «گلاب خانم» نوشته قاسمعلی فراست و «عشق سال‌های جنگ» نوشته حسین فتاحی و دهها رمان دیگر که در سال‌های اخیر تألیف شده و متأثر از تعامل بین رزمندگی و ذهنیت‌های خانواده از حضور رزمنده شان در جبهه و تأثیر متقابل این‌ها در جنگ و خانواده بوده است.

۵- طبیعت

ترسیم محیط‌های مختلف جبهه‌های جنگ از دیگر عناوین و مضامین قابل طرح در

رمان‌های جنگ است.

ترسیم نقش سرمای محیط در مناطق سرد کوهستانی کشور و تأثیر گرمای شدید و آفتاب داغ خوزستان در جنوب کشور، تأثیر راه‌های پر پیچ و خم کوهستانی در جبهه‌های غرب و تأثیر شرایط آبی - خاکی در جبهه‌های جنوب، شرایط دریایی در جبهه‌های دریایی و همچنین فضا در جنگ هوایی، نکاتی است که قابل توجه نویسندگان ادبیات مقاومت می‌تواند قرار بگیرد. در بعضی از این محیط‌ها، رزمنده در واقع با دو دشمن روبروست، عامل طبیعی مانند دریا، و دشمن رو در رو.

در نمونه رمان‌های خارجی رمان «سرباز فراموش شده» نوشته گای ساجر، این مضمون را دارد:

سرباز آلمانی رمان از سوئی با هم قطارانش در شرایط سخت به نبرد مرگ و زندگی در مقابل سرمای کشنده و بی رحم صحراهای کرانه ناپیدای سیبری شوروی مجبور به اقامت شده، و از سوئی دیگر باید در مقابل ارتش سرخ و پارتیزان‌هایی بجنگد که با اشغال کشورشان توسط نیروهای هیتلر، جز به اندیشه مرگ یا پیروزی به نبرد نیامده‌اند.

۶- شخصیت‌های ممتاز

از دیگر مضامین قابل توجه در دفاع مقدس وجود شخصیت‌های مهم و زنده است که در جنگ حضور داشتند مانند نقش فرماندهی کل، فرماندهان رده‌های دوم و سوم، قهرمانان بزرگ و یا حتی بعضی چهره‌های رده‌های پایین از جنگ که چهره‌های استثنایی در جنگ بوده‌اند. در جنگ ما شخصیت‌های بزرگ و متفاوتی وجود دارد که پرداختن به آنها در قالب ادبیات داستانی جالب است. گرچه هنوز حتی پرداختن به بزرگ‌ترین شخصیت اصلی در جنگ ما که امام خمینی باشد، به طور قابل توجه و شایسته‌ای در رمان مقاومت کشور ما ظهور پیدا نکرده است.

از نمونه رمان‌های خارجی می‌توان به رمان «شجاعان را دوست تر بدار» نوشته

دی. آ. کینسلی اشاره کرد. این رمان داستان مردی زنده است که گرداگرد وی را هاله‌ای از شکوه و رمز و راز پوشانده که او را به جاودانه‌های اسطوره‌ای پیوند می‌دهد. و همچنین رمان «فصلی در برزخ» نوشته توماس سینلی که درباره‌ی یک دختر پارتیزان است که مانند مادری برای ارتش تیتوست. و یا «داستان یک انسان واقعی» نوشته موریس پولدوی که درباره‌ی آلکسی مره سیف خلبان بدون پای روسی است. از رمان‌های ایرانی نیز می‌توان به «ترکه‌های درخت آلبالو» نوشته اکبر خلیلی اشاره کرد که درباره شهید سرهنگ نصرت‌زاد است که از پای اعدام به فرماندهی تیپ در کردستان می‌رسد.

۷- اشخاص فرصت جو

از دیگر مضامین قابل توجه در رمان مقاومت، نشان دادن تفاوت حضور رزمندگان در جنگ با انسان‌های دیگر است که به جنگ به عنوان یک فرصت استثنایی ثروت اندوزی نگاه می‌کنند و دنبال کاسبی خویش هستند و در کنار آتش و دود و خون و کشتارهایی که در جنگ رخ می‌دهد، آنان به فکر این هستند که از اینها حداکثر استفاده را برای اندوختن ذخایر دنیایی بکنند. در نمونه‌ی رمان‌های خارجی، رمان «ره آوردهای جنگ» نوشته داگلاس اسکات این مضمون را دارد:

به سال ۱۹۴۳ در الجزایر، یک استوار آمریکایی خشن و بی رحم به نام کویلی اختیار یک معدن را دارد. او ثروتی از راهها و فعالیت‌های مختلفی چون قوادی، برده فروشی، اخاذی و قتل به دست می‌آورد و پول‌ها را به سنگ‌های قیمتی تبدیل کرده، آن را زیر یک جیب ارتشی که کسی جز خود جسارت نزدیک شدن به آن را ندارد، مخفی می‌کند. وقتی اطلاع پیدا می‌کند که ارتش بریتانیا به آن جیب نیاز دارد، دچار وحشت می‌شود، اما قبل از آن که به خود آید، جیب به کشتی فورت هارسیون که یک کشتی انگلیسی است و مخصوص حمل و نقل کالا است منتقل می‌شود. مقصد کشتی به کلمی سرّی است. کویلی با اعمال نفوذ وارد ارتش آمریکا می‌شود و می‌کوشد تا خود را به جیب برساند. در این

هنگام، بندر الجزایر بمباران می‌شود. کشتی فورت هارسیون برای دوری از خطر، تغییر مسیر می‌دهد و کویلی کشتی انگلیسی را باز می‌یابد و سعی می‌کند با مقامات کشتی رابطه برقرار کند. در میان افسران کشتی، کاپیتان لنسینگ حضور دارد که افسری با هوش و تواناست اما فرمانده کشتی مردی ضعیف النفس است. هنگامی که کشتی بار دیگر مورد حمله هوایی قرار می‌گیرد، کویلی به ثروت خود دست می‌یابد، ولی خوش در انتظار کویلی نیست، چرا که کشتی با همه نیروهایش گرفتار متحدین می‌شود.

بایدها

و اما بخش دیگر از این مقاله تحت عنوان بایدها و بایستگی هایی است که در ادبیات مقاومت جا دارد که مورد توجه قرار بگیرد.

۱- ایجاد امید و مقاومت

اگر تعریف ادبیات مقاومت را با این جمله بیان کنیم که «ادبیاتی است که فرد خواننده را به مقاومت در برابر دشمن، اعتقاد به حقانیت خود و امید به آینده سوق می‌دهد» باید اثری که در این حوزه پدید می‌آید، دارای سه ویژگی «امیدوارکننده بودن»، «القای حقانیت فرد» و «تشویق به مقاومت و پایداری» باشد و روحیه مقاومت او را در مقابل دشمن تقویت کند.

آن‌گاه باید فلش‌نهایی اثر، بُرداری باشد که از مجموعه بردارهای مطرح شده در اثر به سمت «مقاومت»، «امید» و «حقانیت» او ترسیم شده باشد. اگر مجموعه بردارهایی که در رمان، ترسیم‌کننده انواع حالت‌های روحی رزمندگان و شرایط دفاع است، در نهایت فرد را با روحیه شکست یا ناامیدی و شکست یا تسلیم مواجه کند، نمی‌توان به عنوان یک اثر مناسب در ادب مقاومت از آن نام برد.

۲- پرهیز از مطلق گرایی

از دیگر ویژگی های ادب مقاومت که باید قابل توجه باشد، واقع گرا بودن آن است. واقع گرا بودن نه به عنوان «رنالیستی» بودن اثر است، بلکه دوری از مطلق گرایی است. به عبارت دیگر نویسنده نباید تلاش کرده باشد که انسان ها را به اصطلاح سیاه سیاه یا سفید سفید ترسیم کند، بلکه برخی از انسان ها را خاکستری ترسیم کرده باشد و تلخی ها را در کنار شیرینی ها و پیروزی ها را در کنار شکست ها و عقب نشینی ها را در مقابل پیشروی ها بیاورد و در کنار همه این واقعیت های جنگ در مجموع، فلش نهایی به سمت آن سه عاملی که گفته شد ترسیم شده باشد. حتی اگر ترس در نیرو های خودی وجود دارد اما در مقطعی دیگر بر این ترس غالب می شود می تواند عملیات شجاعانه ای انجام دهد، ترسیم این ترس مؤثر است و برای نشان دادن و درخشندگی آن شجاعتی که بعد از این بروز می کند، لازم است.

رمان «نشان سرخ شجاعت» نوشته استیون کرین دارای این ویژگی است:

این رمان داستان پسر جوانی است که در جنگ داخلی آمریکا به نیروهای جنوب که اصطلاحاً نیروهای «یونیون» یا «اتحادیه» خوانده می شوند، پیوست. پیش از گسیل به خط مقدم جبهه، همه اوقات در رؤیای جنگیدن و رفتن به خط مقدم به سر می برد، اما ناگهان هراسی شدید سراپای وجودش را فرا می گیرد. اگر در میدان نبرد دچار ترس شود و از میدان بگریزد چه خواهد شد؟

این اندیشه هراس آور آن چنان در وجودش مستقر می شود و آن چنان بی وقفه گریبانش را می گیرد که در اثر آن به وحشتی هولناک و دائمی فرو می رود و آن گاه پس از چند ماه انتظار، هنگ آنان به میدان نبرد روانه می شود و در حادثه ای او به این ضعف فائق می آید و...

در مجموع، تصویر نقاط قوت و ضعف نیروهای مقاومت کننده به گونه ای که در مجموع، بردارهایی نهایی به سمت مقاومت باشد، بر قوت اثر می افزاید.

۳- توجه به فرهنگ بومی

از دیگر بایستگی های رمان مقاومت این است که هم خصائل بومی رزمندگان را نشان بدهد و هم ویژگی دفاع را که از روحیات فرا ملی و بین المللی است، در خود تصویر کرده باشد. اثر باید از معیارهای فرا ملی مقاومت و در عین حال از خصائص محلی مقاومت و نیروهای محدود محلی نشان داشته باشد.

به عنوان نمونه در رمانی به نام «جنگ به دژ گام می گذارد» نوشته فانی کرادک، خواننده، شاهد روستایی است که بیشتر مردانش در جنگند و کارهای روزمره زمین داری مانند همه روستاها به عهده زنان است. مقابل هر خانه روستایی، این تابلو به چشم می خورد: «مردی از این خانه به جبهه جنگ رفته است تا از کیان میهن دفاع کند».

۴- تمایز بین جنگ های دینی و ملی

از دیگر بایدها در ادبیات مقاومت و رمان جنگ، این است که بین جنگ ملی میهنی با جنگ های اعتقادی که زمینه مذهبی و ایدئولوژیک دارد تفاوت گذاشته شود. زیرا انگیزه اصلی رزمندگان جنگ های دفاع از اعتقادات و ارزش ها با انگیزه های درونی عمیق مواجه است.

۵- نقش برجسته داوطلبان و جانبازان

از دیگر بایدها این است که رزمندگان داوطلب باید یک سر و گردن از دیگر رزمندگان موظف، بالاتر باشند. رزمندگان داوطلب ولو در واقع افرادی عادی و معمولی باشند اما چهره آنان در هاله ای از تقدیس قرار دارد، زیرا تمام وجود خویش را در کف دست گرفته اند و به میدان جنگ آورده اند و به همین علت در فرهنگ دفاع مقدس، شهدا، آزادگان، جانبازان و رزمندگانی که حتی کمترین مجروحیتی را هم در جنگ پیدا نکرده اند و دچار هیچ عارضه ای نشده اند، در هاله ای از تقدیس قرار دارند زیرا آنان

عاشقانه وارد جنگ شده اند و از نظر بزرگان دینی ما فارغ التحصیلان مدرسه عشق هستند.

۶- رعایت روحیه قربانیان جنگ

رمان دفاع مقدس به بهانه واقعیت‌نمایی و بیان دردها، نه تنها حق تضعیف روحیه آنان را ندارد، بلکه باید روحيات آنان را تقویت کند. در این رمان‌ها باید آفات و خطرات راه شناسایی شود و به جای ایجاد گره‌های فکری و روحی که معمولاً زمینه‌اش در این چنین انسان‌های آسیب‌دیده از جنگ وجود دارد، باید با بیان هنرمندانه خود به رفع این زمینه‌ها و باز کردن این گره‌ها پردازد. به همین علت نویسنده باید با جزئیات زندگی این گونه افراد آشنایی داشته باشد تا بتواند خود را در جای آنها قرار دهد و از زبان آنها تحلیل کند.

۷- برخورداری از تکنیک و ساختمان هنری مستحکم

روح مقاومت و امیدواری در رمان هنگامی می‌تواند تأثیرگذار باشد که در لایه‌های اثر هنری تنیده شود و در لایه‌های داستان تعبیه شود و به زبان دیگر، باید اثر از نظر رعایت معیارهای فنی و دوری گزیدن از قالب‌های کلیشه‌ای و شعاری در سطح قابل قبول باشد و به گونه‌ای که ابتدا بتواند از قالب خود که در بحث ما رمان است، دفاع کند و صرفاً مضمون دفاع و مقاومت برای ارائه یک اثر ضعیف، توجیه‌کننده ضعف تکنیک نباشد و بلکه از بالاترین تکنیک برخوردار باشد.

۸- فراتر از خط مقدم درگیری

در مجموع، آخرین نکته‌ای که به عنوان باید‌ها می‌توان گفت، این است که اثر نباید به میدان جنگ ختم شود، خصوصاً در شرایط کنونی جامعه ما که جنگ فقط به خود جبهه ختم نمی‌شود. بمباران‌های شهری، سلاح‌های کشتار جمعی، جنگ‌های روانی و

رسانه ای و انواع ضربات دشمن که به عمق منطقه خودی نفوذ پیدا می‌کند، باید جنگ به پشت جبهه، خانه‌ها، شهرها، خانواده‌ها، رسانه‌ها و زمین و دریا و هوا و تمامی مشخصات و مختصات جوامع طرفین درگیری در جنگ و در جهت تقویت فضای دفاع در کلیه مناطقی که به نحوی مورد هجوم دشمن قرار می‌گیرد نقش داشته باشد.

نتیجه:

تاریخ ادبیات خصوصاً در قرن اخیر، به قالب ماندگاری به نام رمان برای جاودانه ساختن حماسه‌های ملی توجه خاصی کرده است. تنها با پرداختن به این حماسه‌ها در قالب ادبیات خصوصاً رمان است که می‌توان فرهنگ مقاومت و دفاع را به تمامی اقشار و اعصار، فراگیر ساخت. سابقه هشت ساله دفاع مقدس در ایران دارای بزرگترین منابع و مضامین برای خلق رمان‌های بزرگ و جاودانه‌ای در تاریخ ایران هستند که با رعایت بایدهای لازم، می‌تواند آینده درخشانی را برای ادبیات و خصوصاً رمان مقاومت در ایران پیش‌بینی کرد.

منابع و مأخذ:

- ۱- سامرستاً موماً درباره رمان و داستان کوتاه، تهران، کتابهای جیبی، ۱۳۶۵.
- ۲- فراست، قاسم علی، گلاب خانم، تهران، قدیانی، ص ۲۶۴، ۱۳۷۴.
- ۳- فتاحی، حسین، عشق سالهای جنگ، تهران، قدیانی، ص ۳۶۳، ۱۳۷۳.
- ۴- خلیلی، اکبر، ترکه‌های درخت آلبالو، تهران، امیرکبیر، ص ۱۳۶۷.